

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

טיפול בני המשפחה בגוסס

הרב יובל שרלו, הרב אוריאל גנזל, הרב שאול ברוכי

א. שלב הפרידה מחולה גוסס הוא קשה מאוד בעבור החולה ובעבור סביבתו – ונוכחות הקרובים בסמוך לו חשובה. הקרובים מבקשים לגעת בו וללטפו, ויש יסוד להניח שביטויי קרבה אלו מיטיבים עם החולה גם כשהכרתו מעורפלת, משרים סביבו אווירה נעימה ומאפשרים לו לצאת מן העולם בשלווה.¹

ב. מותר אף לחלל שבת כדי לשהות בסמוך לגוסס, אם ההערכה היא שנוכחות הקרוב תועיל לגוסס ותאריך את חייו, או אם החולה מבקש זאת וההערכה היא שאיכיוןם דבריו יביא להידרדרות מצבו. בכל מקרה, מוטב לנסוע עם נהג נוכרי. אומנם יש לבחון היטב אם מטרת ההגעה היא אכן צורך של החולה או שאינה אלא צורך של הקרוב. כאשר מדובר בצורך של הקרוב, רק כאשר יש חשש של ממש לבריאותו של הקרוב – ניתן להתיר נסיעה עם נהג נכרי.²

¹ בשולחן ערוך, יורה דעה, שלט, ד נפסק: "כיון שנטה אדם למות, אין רשאי ליפרד ממנו [=לעזוב אותו לבדו] כדי שלא תצא נפשו והוא יחיד". באורחות חיים (הלכות אבל, סימן ד), שהוא המקור להלכה זו, נכתב שאם הנשמה יוצאת כשהאדם לבדו, יש לו עוגמת נפש גדולה. על כן, גם אם האדם איננו בהכרח מלאה, יש להניח שנוכחות הקרובים וביטויי החיבה שלהם מועילים לו – גם בשעה שהוא גוסס וגם בשעת יציאת נשמה.

² מותר לעשות בעבור חולה שיש בו סכנה דברים שהם לצורכו, אף שאין בהם סכנה באופן ישיר (שולחן ערוך, אורח חיים, שכח, ד; שם, של, א). אומנם נחלקו הפוסקים אם על כל צורך של חולה שיש בו סכנה מותר לחלל את השבת (ראו משנה ברורה, סימן שכח, ס"ק יד; שו"ת יחיה דעת, חלק ד, סימן ל; נשמת אברהם, אורח חיים, סימן שכח, ס"ק טז; שמירת שבת כהלכתה, פרק לב, סעיפים כד–כו) אך כאשר ההערכה היא שנוכחות הקרוב תועיל לחולה ותאריך את חייו אפילו במעט, הדבר מותר.

זאת ועוד, כאשר החולה מבקש שיקראו לקרוביו, בעצם מילוי בקשתו יש משום יישוב דעתו. כך פסק השולחן ערוך, אורח חיים, שו, ט: "אסור לומר לאינו ישראל שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרובי המת שיבואו להספידו, אבל חולה דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו, ודאי שרי". מלשון זו משתמע שדווקא איסור אמירה לנוכרי לצורך החולה הוא שהותר; אך המשנה ברורה (שם, ס"ק מא) כתב: "אפילו לשכור אינו יהודי רץ שירוך כמה פרסאות בשבת להביא קרוביו במוצאי שבת גם כן שרי כדי שלא תטרף דעתו עליה". דהיינו לא רק אמירה לגוי הותרה אלא גם שכירת גוי. אולם כל ההיתר אמור לצורך הגעת הקרובים במוצאי שבת ואין היתר לחלל שבת על ידי הקרובים. כך כתב גם בעל שולחן ערוך הרב (שם, ס"ק כב) וכיוצא בזה בעל ערוך השולחן (שם, ס"ק כ): "ומכל מקום שהישראל בעצמו יעשה איסור שבות לא הותרה, שהרי אין זה רפואה אלא חששא בעלמא, ולכן בענין דממצא חפצו ודבר דבר חיישינן לזה ולא בדבר איסור גמור". כך מבואר גם בשו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ה, סימן יח; שו"ת ציץ אליעזר, חלק ח, סימן טו, פרק ט; שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, סימן טו; שו"ת יביע אומר, חלק ג, אורח חיים, סימן כט. לעומתם, בעל פרי מגדים (שם, ס"ק יח) כתב על דברי השולחן ערוך – "כל פיקוח נפש שרי אף בדין תורה, כל שכן במדי דרבנן"; וכן כתבו לבושי שרד, שם, ס"ק ט; כף החיים, שם, אות עו; שו"ת מהרש"ם, חלק ד, סימן נד; וראו רבנו רבינוביץ, שו"ת שו"ת שו"ת נחום-chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgicfindmkaj/http://www.ybm.org.il/Admin/uploaddata/LessonsFiles/Pdf/9559.pdf, שכתב שדעת הרמב"ם היא שגם איסורי דאורייתא הותרו משום יישוב הדעת, וכן גם נראה ממקורותיו של השולחן ערוך לסעיף זה. אומנם, גם לדעת האוסרים נראה שאם ברור שיש בכך פיקוח נפש – הדבר מותר. כך כתב ערוך השולחן (שם): "אם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה", וכן כתבו בעל ציץ אליעזר (שם), וכתב שכן יש לבאר את דברי הפמ"ג (ומנחת יצחק (שם): "וחזינן מכל הנ"ל, דמשום מייבא דעתו של החולה, משכחת לפעמים שיגיע עד כדי פיקוח נפש". אך הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, שם) כתב שבמקום סכנה יש להתיר נסיעה על ידי נהג גוי ולא התיר על ידי יהודי. מצד שני, גם לדעת המתירים יש לבחון היטב את ההיתר על פי נסיבות המקרה, וכן כתב כף החיים (שם): "אולם ענין זה מסור להמורה להורות כפי צורך השעה שלא להקל בדבר למען לא יזלזלו ההמון בקדושת שבת חס ושלום". ראו גם ר"י פרנק, 'איתובי דעתא, רצונותיו של חולה ומצבו הנפשי כשיקול לחילול שבת בעבורו', ספר אסיא, טז (תשע"ט), עמ' 171–191; מסמך של רבני בית הלל, 'במעלה הר נבו: יישוב הדעת בסוף החיים, הליווי הרוחני והליווי הרבני: מסמך בית המדרש ההלכתי', פרק 3, <https://www.beithillel.org.il/palliative-care/>.

לכן, למעשה, כאשר החולה לא ביקש זאת, הגעת הקרוב מותרת אם סביר להניח שייגיע כשהחולה עודנו בחיים וההערכה היא שיש בהגעתו כדי ליישב את דעת החולה ולהאריך את חייו. כאשר החולה מבקש זאת והערכת הרופאים היא שאימילוי רצונו יפגע בו, מותר לקרוא לקרוב גם כאשר לא ברור שייגיע לפני שימות. בשני המקרים, אם אפשר להגיע עם נהג גוי, יש לעשות כך, כיוון שזהו רק איסור מדרבנן. כאשר הגוסס איננו בהכרח ומסתבר שלא תצמח לו טובה מהגעת הקרוב, וכן כאשר ליד הגוסס נמצא קרוב אחד ואין בקשה מיוחדת מצד הגוסס להזעקת קרוב אחר, קשה להתיר את הגעת הקרובים. מטבע הדברים, הרצון מצד הקרובים להיות לצד החולה הוא עז וגם הצורך גדול, אך מולו עומד איסור מלאכה בשבת. לכן יש לבחון היטב אם השיקול הוא אכן טובת החולה או רצון הקרובים. כאשר השיקול הוא טובתם של הקרובים ולגוסס אין תועלת בהגעת הקרוב, בדרך כלל לא ניתן להתיר הגעה של הקרובים, אפילו כשהאיסור הוא מדרבנן. אך ראו במסמך של רבני בית הלל, ליד הערה 130 ובמקורות שבהערה שם, שבמקרים מסוימים, כשיש חשש לבריאותו של הקרוב, ניתן לעבור על איסורי דרבנן (כגון נסיעה

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

ג. החובה לשהות לצד הגוסס ולא לעזוב אותו מוגבלת. כאשר זמן הגסיסה ארוך ובני המשפחה מתקשים לשהות לצידו באופן רצוף, ניתן להמעיט את השהות ליד הגוסס ולסמוך על כך שהוא איננו לבד בבית החולים.³

ד. יש להימנע מלבכות בסמוך לגוסס וכן להימנע מדיבורים שעלולים לצער. רצוי לדבר איתו בצורה נינוחה, מתוך הנחה שגם אם הוא איננו מגיב, אפשר שהוא שומע.⁴

ה. הטיפול באדם גוסס מחייב זהירות גדולה. כל תזוזה קלה שלו עלולה לגרום למותו וכך שנינו במסכת שמחות: "אין מעצמין את עיניו; הנוגע בו ומזיזו הרי הוא שופך דמים; רבי מאיר היה מושלו לנר שהוא מטפף, כיון שנגע בו אדם מיד כיבהו, כך כל המעצם את עיני הגוסס, מעלין עליו כאילו הוא שומט את נשמתו".⁵

ו. כל פעולה אקטיבית שיכולה להשפיע על קיצור חייו של חולה אסורה. בין השאר, נאסר להזיז את הגוסס ואפילו לגעת בו.⁶

ז. מאידך גיסא, כל טיפול רפואי או סיעודי שהוא לצורך החולה – כגון רחיצתו, סידור מיטתו והעברתו למיטה מתאימה – מותר ולעיתים אף חובה לעשותו.⁷

על ידי נהג גוי) כדי לשמור על האיזון הנפשי שלו, ובמקרים קיצוניים אף ניתן לעבור על איסור דאורייתא. הודעה לקרובים לאחר הפטירה אסורה, כמבואר בשולחן ערוך המובא בתחילת ההערה.

³ חובה לשהות ליד הגוסס ולא להשאירו לבד, כמבואר לעיל, הערה 1. בעבר, תהליך הגסיסה היה קצר ונמשך לכל היותר כמה ימים. כך נאמר בברייתא במסכת מועד קטן (כח ע"א): "מת פתאום – זו היא מיתה חטופה; חלה יום אחד ומת – זו היא מיתה דחופה...; חמשה – זו היא מיתה כל אדם". השולחן ערוך (יורה דעה, שלט, ב) פסק כי "מי שאמר לו: ראינו קרובך גוסס היום שלשה ימים, צריך להתאבל עליו (דודאי כבר מת)". לכן, בפועל בני המשפחה לא נדרשו בעבר לשהות של יותר מימים ספורים ליד הגוסס. אך כיום, עם התפתחות הרפואה והשימוש באמצעים טכנולוגיים, כהנשמה ואקמו, תהליך הגסיסה יכול להימשך זמן רב; ולעיתים בני המשפחה שמבקשים לשהות סמוך ליקרים אינם עומדים בעומס. נראה שחובה זו, ככל חובה אחרת, היא מוגבלת. כפי שכבר ביארנו במקומות אחרים, אדם איננו משועבד לחובותיו כלפי אחרים. חובותיו כלפי עצמו ומימוש צרכיו וגם רצונותיו קודמים לחובותיו כלפי האחר, אף כאשר מדובר במצוות חשובות ככבוד אב ואם או ביקור חולים. ראו נייר העמדה "עד היכן כיבוד אב ואם?": מצוות כיבוד אב ואם מול חובותיו של האדם כלפי עצמו, <https://bit.ly/3C4hw1l>. לכן, אף על פי שבזמן הגסיסה המשפחה מתגייסת ומוצאת כוחות מעבר לרגיל, יש להציב גבולות גם לזה. נכון לשים לב לכך שרצון הקרובים לשהות לצד הגוסס נובע גם מהחובות כלפיו, אבל גם מצורך נפשי טבעי של הקרוב. במכלול השיקולים של עד כמה לקיים את החובה כלפי החולה, צריך להשתדל להבחין בין המניעים השונים. מלבד זאת, ההלכה הגדירה את החובה "שלא תצא נפשו ויהא יחיד" ואפשר שדי בנוכחותם של אנשי הצוות הרפואי בסביבה, או אף של חולה נוסף בחדר.

⁴ ספר חסידים, סימן רלד, כתב שאין צועקים על הגוסס, כיוון שאפשר שהצער של קרוביו יגרום לו להתאמץ להאריך את חייו ולהמשיך את ייסוריו, בשעה שמוטב לו שיסיים את חייו. מטעם זה כתב בספר מעבר יבוק, מאמר ב, פרק טו, שרגילים להוציא את הקרובים כדי שלא יבכו. בעל גשר החיים (חלק א, פרק ב, ה) הוסיף שמי מקרובי החולה ובניו שיכולים להתאפק מבכי, נכון וראוי שיעמדו שם. אף שהמוקד בדברי פוסקים אלו הוא שלב יציאת הנשמה, מכלל הדברים ניתן ללמוד את חשיבותה של האווירה הרגועה בכל שלבי הגסיסה. השוו למה שכתב ר' צבר, בין החלמה לריפוי – מסע בטיפול הפליאטיבי, תל אביב תשפ"ב, עמ' 205–206, בדבר חשיבות האווירה הנעימה בחדר הגוסס והשיחה עימו. לרוב, חוש השמיעה הוא החוש האחרון שאובד, ולכן גם כשהגוסס אינו מגיב, יש להניח שהוא שומע.

⁵ מסכת שמחות, פרק א, הלכה ד. מקור הלכה זו במשנה, שבת כג, ה, ובבלי, שם קנא ע"ב.

⁶ שולחן ערוך, יורה דעה, שלט, א, בדברי המחבר והרמ"א. הרמ"א שם כתב: "וכן לא יזיזו ממקומו". הרמב"ם (הלכות אבל, פרק ד, הלכה ה) פסק – כלשון מסכת שמחות – שאסור לגעת בגוסס, וכן כתב הש"ך, יורה דעה, סימן שלט, ס"ה. וראו שו"ת אגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן עג, שכתב שאף שבדרך כלל לא נזהרים בזה בבתי חולים – "שומרי תורה יש להם לישמר כשיודעין שלא שייך לרפאותו ורואין שהוא גוסס שצריכין ליזהר מליגע בו".

⁷ ספר חסידים, סימן תשכד, כתב שכאשר יש שריפה בבית צריך להוציא את הגוסס וכן פסק בהגהות ר' עקיבא איגר, יורה דעה, סימן שלט. ניתן ללמוד מכאן שכאשר יש תועלת לגוסס בהזזה, מותר להזיזו. כך למד "רב גדול אחד זצ"ל", המובא בשו"ת באר משה (שטרן), חלק ח, סימן רמא (במקור, בלקט שש"ה, שנה י' [תש"ג], סימן יא, חתום על הדברים הרב יעקב צבי כ"ץ, אב"ד בסאבאסלוי, הונגריה. נפטר באמסטרדם, תשכ"ה). ר"מ שטרן, בשו"ת באר משה (שם, סימנים רלט–רמג) חלק עליו וכתב (שם, סימן רמג): "הלכה רווחת בישראל דאין לזוז גוסס בשום צד אופן שבעולם אפילו לטובתו". אומנם, פוסקים רבים סבורים שהדבר מותר. כך עולה מדברי ר"מ פיינשטיין בתשובה הנ"ל, שאם יש במעשה צורך רפואי לחולה – מותר להזיזו. ר"י זילברשטיין (טיפול בחולה מסוכן, מבית לוי, טו [תש"ס], עמ' קמו–קמח) הראה שמדברי הטור והרמב"ם משמע, כמו שכתב הב"ח, שהפעולות שנאסרו הן פעולות שנועשות בדרך כלל אחי המיתה ועיקר האיסור הוא להקדים פעולות אלו מתוך הנחה שהחולה ממילא מת. לפיכך, כאשר הפעולה נעשית לצורך החולה ולטובתו היא מותרת. גם המקור לאיסור הזזת הגוסס, המוזכר בדברי הרמ"א (ספר חסידים, סימן תשכג) עוסק בהזזה במטרה לקרב את המיתה: "ואם גוסס ואומר אינו יכול למות עד שישמוהו במקום אחר אל יזיזוהו משם". כן כתב שו"ת משנה הלכות, חלק יג, סימנים ריט–רכ: "בקיצור כל שכוונתו לרפואה וחושב שיועיל לו רפואה אפי' על המיעוט ואופן רחוק מאד מ"מ כיון שכוונתו לרפואה ולהחיותו שפיר דמי אפי' על הגוסס ושלא לרפואה אסור" (סימן ריט), "ולא אמרו המעצם עין אלא בכוונתו להמית אבל כל שכוונתו להציל אדרבה יציל אלא שלא

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

ח. להלכות, מנהגים ותפילות בסמוך לפטירה, ראו מה שכתבנו במקום אחר.⁸

ו. הזזת החולה הגוסס מותרת גם לצורך נפשי שלו. לדוגמה, כאשר ההערכה היא שחוסר טיפול בו יתפרש על ידו כייאוש, ניתן לטפל בו טיפול רגיל שאיננו נצרך בגוסס.⁹

ז. מותר להזיז את החולה ממקומו, להעבירו למיטה אחרת או למחלקה אחרת אך ורק כאשר הדבר נעשה לצורך חולה אחר שיש בו סכנה. כל פעולה כזו צריכה להיעשות בזהירות יתרה.¹⁰

ח. לפיכך, קרובי הגוסס רשאים לגעת בו וללטף אותו, הואיל ויש בזה תועלת לחולה, אך יש להימנע מלהזיזו אפילו מעט, כיוון שכל תזוזה עלולה לקצר את חייו. מאחר שלא ניתן לחבק בלי להזיז – יש להימנע מכך.

ירבה לו יסורים וחליים ללא צורך כי זה איסור בפני עצמו הוא" (סימן רכ). ר"ש שטרן, 'טלטול גוסס למניעת ניוול המת', ספר אסיא, י (תשס"ח), עמ' 360, כתב כדעת שו"ת באר משה, שהזזת גוסס אסורה, ויש בה "ייהרג ואל יעבור", אך חלקו עליו שם ר"מ וונדר, וכן העורך (ר"מ הלפרין) שציין לדברי רש"ז אויערבך ור"ש וואזנר, להלן הערה 10. מכלל הדברים עולה כי דעת רוב מוחלט של הפוסקים היא שהזזת הגוסס לצורכו מותרת. וראו נשמת אברהם, יורה דעה, סימן שלט, ס"ק ג, שכתב שכאשר הכוונה היא לסייע לחולה מותר – ואף חובה – לגעת בו ולהזיזו, אך אם כבר לא ניתן להצילו, צריכים להיזהר מאוד ולהימנע גם מטיפולים שגרתיים, כגון בדיקת לחץ דם, חום ודופק או לקיחת דמים לבדיקה.

⁸ ראו מה שכתבנו – 'הלכות ומנהגים לשעת הפטירה', <https://bit.ly/3mv2c3R>, ניתן למצוא שם גם נוסחי וידוי ותפילה לשעת הפטירה.

⁹ כן כתב נשמת אברהם, שם, ס"ק ג, לאחר שכתב שיש להימנע מבדיקות שאין בהם צורך (ראו לעיל הערה 5): "אם החולה בהכרה וירגיש שהפסיקו לבדוקו ולטפל בו כפי שעשו בעבר, הדבר עלול להביא אותו ליאוש ולטירוף הדעת עם החמרת מצבו וקירוב מיתתו. במצב זה צריך לעשות – בזהירות רבה – המינימום שניתן כדי להפסיק את דעתו".

¹⁰ רש"ז אויערבך ור"ש וואזנר ('הזזת גוסס בחדר מיון – שו"ת, אסיא, נה [תשנ"ה], עמ' 43–45) פסקו שמותר להזיז את הגוסס בעדינות, לצורך טיפול בחולים אחרים. טעמם הוא כי אף שניסוח האיסור הוא "הרי זה שופך דמים" (רמב"ם, שם), אין הכוונה שהוא ודאי שופך דמים אלא זהו חשש לפיקוח נפש. כאשר מזיזים את הגוסס בעדינות, החשש רחוק והדבר מותר לצורך פיקוח נפש של חולים אחרים. וכן כתב בשם נשמת אברהם, יורה דעה, סימן שלט, ס"ק ו.

